

“ILMIY TAFAKKUR VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ISTIQBOLLAR” MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY KONFERENSIYASI
Qabul qilindi: 19-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 21-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 23-noyabr 2026-yil

TALABALARDA ICHKI MOTIVATSIYA VA AKADEMIK MUVAFFAQIYATNING O‘ZARO PSIXOLOGIK ALOQASI: META-TAHLILLAR ASOSIDA QIYOSIY TAHLIL

Ergashev Bunyod Shokir o‘g‘li
Turan International University, Gumanitar fanlar va pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
G‘ulomov Izzatillo Samijon o‘g‘li
Turan International University, S.PS-24-BU guruhi talabasi

Annotatsiya: Maqolada ichki motivatsiya va akademik muvaffaqiyat o‘rtasidagi bog‘liqlik to‘rtta meta-tahlilning tayyor ma’lumotlari asosida qiyosiy tahlil qilinadi: Cerasoli va hammualliflar (183 korrelyatsiya, 212 468 ishtirokchi), Howard va hammualliflar (344 tanlama, 223 209 ishtirokchi), Bureau va hammualliflar (144 tadqiqot, 79 000 dan ortiq talaba) hamda Howard va hammualliflarning ichki motivatsiya uch tarkibli modeli (78 tanlama, 41 633 ishtirokchi). Ichki motivatsiya natijani o‘rtacha va kuchli darajada bashorat qiladi (ρ = 0,21-0,45); u akademik muvaffaqiyat va farovonlik bilan bog‘liq, tashqi nazorat esa natija bilan bog‘liq emas va farovonlikni pasaytiradi. Ichki motivatsiyani asosan kompetentlik hissi, so‘ngra avtonomiya va aloqadorlik qo‘llab-quvvatlaydi; o‘qituvchi qo‘llab-quvvatlovi ota-onanikidan kuchliroq.

Kalit so‘zlar: ichki motivatsiya, akademik muvaffaqiyat, o‘z-o‘zini belgilash nazariyasi, kompetentlik, avtonomiya, talabalar.

Аннотация: В статье связь внутренней мотивации и академической успешности анализируется по готовым данным четырёх метаанализов: Cerasoli и соавт. (183 корреляции, 212 468 участников), Howard и соавт. (344 выборки, 223 209 участников), Bureau и соавт. (144 исследования, более 79 000 студентов) и трёхкомпонентная модель внутренней мотивации Howard и соавт. (78 выборок, 41 633 участника). Внутренняя мотивация умеренно и сильно предсказывает результат (ρ =

0,21-0,45), связана с успешностью и благополучием, тогда как внешний контроль не связан с результатом и снижает благополучие. Внутреннюю мотивацию поддерживают прежде всего чувство компетентности, затем автономия и связанность; поддержка учителя сильнее поддержки родителей.

Ключевые слова: внутренняя мотивация, академическая успешность, теория самодетерминации, компетентность, автономия, студенты.

Abstract: The article analyses the link between intrinsic motivation and academic success using ready-made data from four meta-analyses: Cerasoli et al. (183 correlations, 212,468 participants), Howard et al. (344 samples, 223,209 participants), Bureau et al. (144 studies, over 79,000 students) and Howard et al.’s tripartite model of intrinsic motivation (78 samples, 41,633 participants). Intrinsic motivation is a medium-to-strong predictor of performance (ρ = .21-.45) and relates to achievement and well-being, whereas external regulation is unrelated to performance and lowers well-being. Intrinsic motivation is supported chiefly by competence, then autonomy and relatedness; teacher support is stronger than parental support.

Keywords: intrinsic motivation, academic success, self-determination theory, competence, autonomy, students.

1. Kirish

Talabalarning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasi akademik muvaffaqiyatning asosiy psixologik omillaridan biri hisoblanadi. Motivatsiya ichki (qiziqish va mazmun uchun) yoki tashqi (baho, mukofot, jazodan qochish uchun) bo‘lishi mumkin. Universitet amaliyotida ko‘pincha tashqi rag‘batlar (stipendiya, baholar) ustuvor, shuning uchun ichki motivatsiya haqiqatan natijaga ta’sir qiladimi, degan savol dolzarb.

Bu savolga bitta tadqiqot emas, katta hajmli ma’lumotlar javob bera oladi. So‘nggi o‘n yilliklarda o‘z-o‘zini belgilash nazariyasi (SDT) doirasida bir necha yirik meta-tahlil e’lon qilindi. Ular turli kontekstlarda (maktab, universitet, ish) motivatsiya va natija o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘lchagan.

Maqolaning maqsadi ushbu meta-tahlillarning e’lon qilingan natijalarini birlashtirib, ichki motivatsiya, tashqi omillar va akademik muvaffaqiyat o‘rtasidagi munosabatni qiyosiy

ko‘rsatishdir.

1.1. Nazariy asos

O‘z-o‘zini belgilash nazariyasiga ko‘ra motivatsiya turlari avtonomiya darajasi bo‘yicha joylashadi: ichki motivatsiya (faoliyatning o‘zidan zavq), identifikatsiyalangan tartiblash (faoliyat qimmatini shaxsan tan olish), introyektlangan tartiblash (aybdorlik yoki obro‘ uchun), tashqi tartiblash (mukofot yoki jazo) va amotivatsiya (motivatsiya yo‘qligi). Avtonomlik ortgan sari natija va farovonlik yaxshilanishi kutiladi [2].

Nazariya uchta asosiy psixologik ehtiyojni ajratadi: kompetentlik (uddalay olish hissi), avtonomiya (o‘z xulqini o‘zi tanlash hissi) va aloqadorlik (boshqalar bilan bog‘liqlik). Bu ehtiyojlar qondirilganda ichki motivatsiya kuchayadi. O‘qituvchi va ota-onaning qo‘llab-quvvatlovchi xulqi ehtiyojlarni qondirishga yordam beradi [3].

Tashqi rag‘batning ichki motivatsiyaga ta’siri bahsli: «siqib chiqarish» (crowding out) farazi tashqi mukofot ichki qiziqishni kamaytiradi deb hisoblaydi. Cerasoli va hammualliflar bu muammoni meta-analitik tekshirgan va ta’sir rag‘batning natija bilan qanchalik to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘langaniga bog‘liq ekanini topgan [1].

Tayanch tushunchalar jadvali

Tushuncha	Mazmuni
Ichki motivatsiya	Faoliyatning o‘zidan qiziqish va zavq olish uchun harakat qilish.
Tashqi tartiblash	Mukofot olish yoki jazodan qochish uchun harakat qilish.
Identifikatsiyalangan tartiblash	Faoliyat qimmatini shaxsiy ahamiyatli deb tan olib harakat qilish.
Amotivatsiya	Faoliyat uchun motivatsiyaning yo‘qligi.
Kompetentlik, avtonomiya, aloqadorlik	SDT dagi uchta asosiy psixologik ehtiyoj.
Siqib chiqarish (crowding out)	Tashqi rag‘bat ichki motivatsiyani kamaytirishi faraziyasi.

Manba: umumiy psixologiya adabiyotidagi an’anaviy ta’riflarni muallifning umumlashtirishi.

Tadqiqotning maqsadi: talabalarda ichki motivatsiya va akademik muvaffaqiyat o‘rtasidagi bog‘liqlik haqidagi meta-analitik ma’lumotlarni qiyosiy tahlil qilish.

Vazifalar: (1) ichki motivatsiya va natija o‘rtasidagi bog‘liqlik kuchini aniqlash; (2)

boshqa motivatsiya turlarining natija va farovonlik bilan munosabatini solishtirish; (3) ichki motivatsiyani qo‘llab-quvvatlovchi omillarni ajratish; (4) amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

2. Usul va materiallar

2.1. Dizayn

Tadqiqot ikkilamchi ma’lumotlar tahliliga asoslangan tavsifiy-qiyosiy dizaynga ega. To‘rtta meta-tahlilning e’lon qilingan natijalari tadqiqotlar soni, ishtirokchilar soni va asosiy topilmalar bo‘yicha jadvalga keltirildi.

Meta-tahlillar turli kontekstlarni (maktab, universitet, ish) qamrab oladi; shu sababli natijalar faqat talabalarga tegishli deb talqin qilinmadi, kontekst har gal ko‘rsatildi.

2.2. Manbalar

Asosiy manbalar: Cerasoli, Nicklin va Ford (2014), Psychological Bulletin [1]; Howard, Bureau, Guay, Chong va Ryan (2021), Perspectives on Psychological Science [2]; Bureau, Howard, Chong va Guay (2022), Review of Educational Research [3]; Howard, Chong va Bureau (2020), Journal of Personality [4]. Ayrim manbalarning faqat annotatsiyasi o‘qildi; ularning ichki jadvallaridagi koeffitsiyentlar bu tahlilga kiritilmadi.

2.3. Ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkichlar: tadqiqot yoki tanlama soni; ishtirokchilar soni; motivatsiya va natija o‘rtasidagi bog‘liqlik (ρ); psixologik ehtiyojlarning ichki motivatsiyani bashorat qilish tartibi.

2.4. Tahlil tamoyillari

Manbalarda berilgan sifat va miqdoriy ifodalar saqlandi. Annotatsiyada koeffitsiyent berilmagan joylarda faqat yo‘nalish keltirildi, raqam o‘ylab topilmadi.

3. Natijalar

3.1. Ichki motivatsiya va natija o‘rtasidagi bog‘liqlik

Cerasoli va hammualliflar maktab, ish va jismoniy faoliyat sohalaridagi 183 ta korrelyatsiya (212 468 ishtirokchi) bo‘yicha ichki motivatsiya natijani o‘rtacha va kuchli darajada bashorat qiladi (ρ = 0,21-0,45) degan xulosaga kelgan. Ichki motivatsiyaning ahamiyati rag‘batlar bo‘lgan holda ham saqlangan [1].

Tashqi rag‘bat bilan o‘zaro ta’sir ham aniqlangan: rag‘bat natijaga to‘g‘ridan-to‘g‘ri

bog‘langanda ichki motivatsiyaning ahamiyati kamaygan («siqib chiqarish»), rag‘bat natijaga bilvosita bog‘langanda esa oshgan [1]. Bu tashqi rag‘bat har doim zararli degan fikrni rad etadi.

3.2. Motivatsiya turlari: natija va farovonlik

Howard va hammualliflar 344 tanlama (223 209 ishtirokchi) va 26 ta natija bo‘yicha motivatsiya turlarini solishtirgan. Ichki motivatsiya o‘quvchi muvaffaqiyati va farovonligi bilan bog‘liq; identifikatsiyalangan tartiblash esa ayniqsa o‘qishda davom etish bilan bog‘liq. Introyektlangan tartiblash davomiylik va natijaviylik maqsadlari bilan musbat, lekin yomon farovonlik (ill-being) ko‘rsatkichlari bilan ham musbat bog‘liq [2].

Tashqi tartiblash (mukofot yoki jazo) natija va davomiylik bilan bog‘liq emas, farovonlik bilan manfiy bog‘liq. Amotivatsiya yomon natijalar bilan bog‘liq. Nisbiy og‘irliklar tahlili maktabdagi moslashuv uchun ichki motivatsiya va identifikatsiyalangan tartiblash muhim omil ekanini ko‘rsatgan [2].

1-jadval. Meta-tahlillar: hajm va asosiy topilmalar

Meta-tahlil	Tanlama/tadqiqot	Ishtirokchilar	Asosiy topilma
Cerasoli va b. (2014) [1]	183 korrelyatsiya	212 468	Ichki motivatsiya natijani bashorat qiladi (ρ = 0,21-0,45)
Howard va b. (2021) [2]	344 tanlama	223 209	IM — muvaffaqiyat va farovonlik; tashqi — natija bilan bog‘liq emas
Bureau va b. (2022) [3]	144 tadqiqot	79 000+	Kompetentlik > avtonomiya > aloqadorlik
Howard va b. (2020) [4]	78 tanlama	41 633	Ichki motivatsiyaning uch turi o‘rganilgan

Manba: [1], [2], [3], [4].

3.3. Ichki motivatsiyani qo‘llab-quvvatlovchi omillar

Bureau va hammualliflar 144 tadqiqot va 79 000 dan ortiq talabani tahlil qilib, o‘z-o‘zini belgilangan motivatsiyani eng kuchli bashorat qiluvchi omil kompetentlik, undan keyin avtonomiya, so‘ngra aloqadorlik ekanini topgan. O‘qituvchining avtonomiyani qo‘llab-quvvatlashi ota-onanikiga qaraganda ehtiyojlar qondirilishi va ichki motivatsiyani kuchliroq bashorat qilgan [3].

Demak, ichki motivatsiyani rivojlantirish uchun talabaga «qila olaman» hissini berish

(kompetentlik), tanlov imkoniyatini kengaytirish (avtonomiya) va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish (aloqadorlik) muhim.

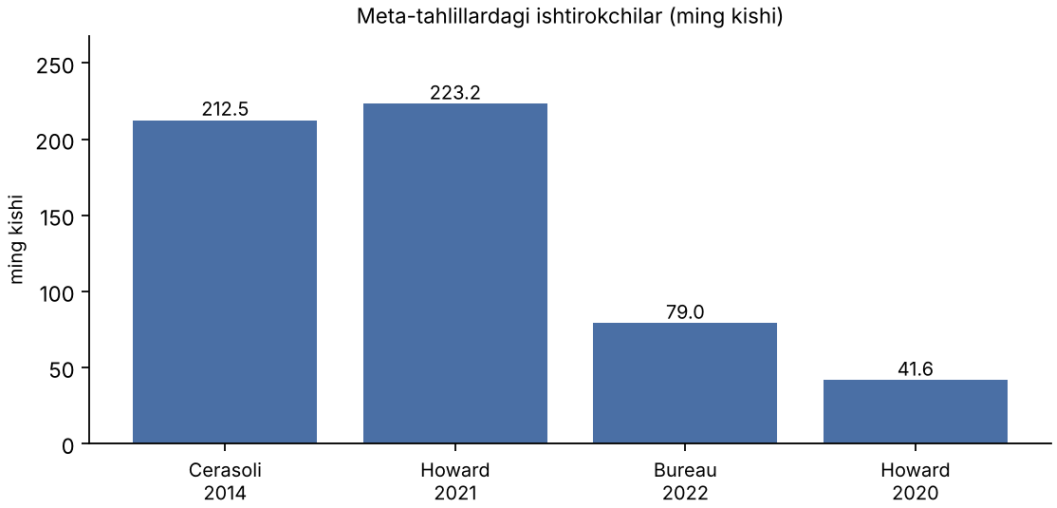

1-rasm. Meta-tahlillardagi ishtirokchilar soni (ming kishi) (muallif tuzgan; manba: [1], [2], [3], [4]).

4. Muhokama

4.1. Ichki motivatsiya natijaning sababimi yoki hamrohimi

Meta-tahlillardagi bog‘liqliklar ko‘proq korrelyatsion, shuning uchun ichki motivatsiya natijani oshiradimi yoki natija motivatsiyani oshiradimi, bu ma’lumotlardan aniq bilinmaydi. Taylor va hammualliflarning tadqiqotida esa Kanada va Shvetsiyadagi o‘rta maktab va kollej talabalari bilan o‘tkazilgan uzunasiga tekshiruvlarda ichki motivatsiya boshlang‘ich natija nazorat qilinganda ham bir yildan keyingi akademik natija bilan izchil musbat bog‘langan yagona motivatsiya turi bo‘lgan [5].

Bu, ichki motivatsiyaning natijaga haqiqiy ta’siri ehtimolini kuchaytiradi, lekin tajriba bilan to‘liq isbotlamaydi.

4.2. Tashqi rag‘bat va baholash tizimi

Tashqi rag‘bat har doim zararli emas. Cerasoli tahlili rag‘batning natijaga bog‘lanish usuli muhim ekanini ko‘rsatgan [1]. Baho va stipendiya tizimi talabaning ishini bevosita baholasa, ichki motivatsiyaning rolini kamaytirishi mumkin; keng, bilvosita rag‘batlar esa ichki motivatsiya bilan birga ishlashi mumkin.

Shu bilan birga Howard tahlili tashqi tartiblash natija bilan bog‘liq emas, farovonlik bilan manfiy bog‘liq ekanini ko‘rsatgan [2]. Shuning uchun faqat tashqi nazoratga tayanish

talabalar uchun foydasiz va zararli bo‘lishi mumkin.

4.3. Pedagogik xulosalar

Ma’ruza va seminarlarda talabaga tanlov berish (mavzu, topshiriq shakli), o‘z yutuqlarini ko‘rishga imkon beruvchi aniq mezonlar va qo‘llab-quvvatlovchi fikr-mulohaza ichki motivatsiyani kuchaytirishi mumkin [3]. O‘qituvchi ota-onadan ko‘ra kuchliroq ta’sir qilishi universitetda o‘qituvchi uslubi ahamiyatini ta’kidlaydi.

Biroq meta-tahlillar ma’lum bir o‘quv dasturini sinab ko‘rmagan; bu tavsiyalar nazariy va ilmiy dalillarga tayangan taklif, isbotlangan protokol emas.

4.4. O‘zbekiston sharoiti

Tahlilga kiritilgan manbalar xalqaro va asosan G‘arb tanlamalariga tegishli. O‘zbekiston talabalari bo‘yicha ichki motivatsiya va natija o‘rtasidagi bog‘liqlik haqida taqqoslanadigan ma’lumot topilmadi; mahalliy tadqiqot zarur.

4.5. Natijalarni to‘g‘ri o‘qish

Korrelyatsiya koeffitsiyentini o‘qish uchun odatda Cohen taklif qilgan shartli me’yor ishlatiladi: $|r| \approx 0{,}10$ kichik, $\approx 0{,}30$ o‘rtacha, $\approx 0{,}50$ katta bog‘liqlik hisoblanadi [6]. Bu me’yor qat’iy chegara emas; sohaning o‘ziga xosligi, o‘lchov xatosi va ishonch oralig‘i hisobga olinishi kerak. Korrelyatsiya hech qachon o‘z-o‘zidan sababiylikni isbotlamaydi.

Motivatsiya turlari o‘rtasidagi farqlarni baholashda shuni hisobga olish kerak: meta-tahlillar turli yosh va ta’lim darajasidagi tanlamalarni (maktab, kollej, universitet) birlashtiradi. Shu sababli yig‘ma ρ qiymati universitet talabalariga to‘liq mos kelmasligi mumkin. Ichki va tashqi motivatsiya bir vaqtda mavjud bo‘lishi mumkin; ularni bir-birini istisno qiluvchi toifa deb qarash soddalashtirishdir.

4.6. Amaliy reja va kelgusi tadqiqotlar

Universitet amaliyotida ichki motivatsiyani qo‘llab-quvvatlash uchun o‘qituvchi uchta yo‘nalishda ishlashi mumkin: kompetentlikni oshirish (bosqichma-bosqich qiyinlashuvchi topshiriqlar va konstruktiv fikr-mulohaza), avtonomiyani qo‘llab-quvvatlash (mavzu va shakl bo‘yicha tanlov) va aloqadorlikni mustahkamlash (hamkorlikdagi ish). Bu yo‘nalishlar SDT dan kelib chiqadi, lekin ushbu tahlilda dastur sifatida sinalmagan. Kelgusi tadqiqotlar uchun: o‘zbek tiliga moslashtirilgan SDT o‘lchovlari bilan talabalar

motivatsiyasini o‘lchash va uzunasiga tekshirish zarur.

4.7. Motivatsiya turlarini farqlash amaliyoti

Amaliyotda talabalar motivatsiyasini «bor» yoki «yo‘q» deb emas, uning turi bo‘yicha farqlash foydaliroq. Bir talaba qiziqish tufayli o‘qishi, boshqasi bahodan qo‘rqqani uchun, uchinchisi kasbiy maqsadini anglagani uchun o‘qishi mumkin. Tashqi ko‘rinishda ular bir xil «faol» bo‘lishi mumkin, lekin ularning natijasi va farovonligi boshqacha bo‘lishi meta-tahlillar ko‘rsatadi [2]. Shu sababli maslahatchi va o‘qituvchi talabadan «nega o‘qiyapsan» degan savolni ochiq so‘rashi foydali bo‘lishi mumkin.

4.8. Tadqiqotning cheklovlari

Birinchidan, to‘rtta meta-tahlilning ikkitasida (Howard 2021, Bureau 2022) faqat annotatsiya o‘qildi; koeffitsiyentlar bu tahlilga kiritilmadi [2, 3]. Ikkinchidan, Cerasoli tahlili maktab bilan birga ish va jismoniy sohalarni ham o‘z ichiga oladi, shu sababli ρ qiymatlarini faqat talabalarga tegishli deb bo‘lmaydi [1].

Uchinchidan, meta-tahlillar korrelyatsion; sababiylik haqida xulosa cheklangan. To‘rtinchidan, Taylor va hammualliflarning tadqiqotidan faqat qisqa annotatsiya ishlatildi [5]. Beshinchidan, O‘zbekiston ma’lumoti yo‘q.

5. Xulosa

Birinchidan, ichki motivatsiya natijaning o‘rtacha va kuchli bashoratchisi (ρ = 0,21-0,45) va talaba farovonligi bilan bog‘liq [1, 2].

Ikkinchidan, tashqi tartiblash natija bilan bog‘liq emas va farovonlikni pasaytiradi; tashqi rag‘batning ta’siri uning natijaga bog‘lanishiga bog‘liq [1, 2].

Uchinchidan, ichki motivatsiyani birinchi navbatda kompetentlik hissi, so‘ngra avtonomiya va aloqadorlik qo‘llab-quvvatlaydi; o‘qituvchi roli ota-onadan kuchli [3].

Tavsiyalar: talabalarga tanlov imkoniyati va aniq mezonli fikr-mulohaza berish; baholash tizimida bevosita tashqi nazoratni kamaytirish; O‘zbekiston talabalarida motivatsiya turlarini SDT o‘lchovlari bilan o‘lchash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cerasoli, C. P., Nicklin, J. M., & Ford, M. T. (2014). Intrinsic motivation and extrinsic incentives jointly predict performance: A 40-year meta-analysis. Psychological

Bulletin, 140(4), 980-1008. https://doi.org/10.1037/a0035661

2. Howard, J. L., Bureau, J., Guay, F., Chong, J. X. Y., & Ryan, R. M. (2021). Student motivation and associated outcomes: A meta-analysis from self-determination theory. Perspectives on Psychological Science, 16(6), 1300-1323. https://doi.org/10.1177/1745691620966789

3. Bureau, J. S., Howard, J. L., Chong, J. X. Y., & Guay, F. (2022). Pathways to student motivation: A meta-analysis of antecedents of autonomous and controlled motivations. Review of Educational Research, 92(1), 46-72. https://doi.org/10.3102/00346543211042426

4. Howard, J. L., Chong, J. X. Y., & Bureau, J. S. (2020). The tripartite model of intrinsic motivation in education: A 30-year retrospective and meta-analysis. Journal of Personality, 88(6), 1268-1285.

5. Taylor, G., Jungert, T., Mageau, G. A., Schattke, K., Dedic, H., Rosenzweig, S., & Koestner, R. (2014). A self-determination theory approach to predicting school achievement over time: The unique role of intrinsic motivation. Contemporary Educational Psychology, 39(4), 342-358. [mualliflar va sahifalarni tekshirish kerak]

6. Cohen, J. (1988). Statistical power analysis for the behavioral sciences (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.